

*Ренат КУЗЬМІН,
перший заступник
Генерального прокурора України,
державний радник юстиції 2 класу,
кандидат юридичних наук*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ (КОРПОРАЦІЙ) ЗА ГОСПОДАРСЬКІ ЗЛОЧИНИ

Ключові слова: кримінальна відповідальність; юридичні особи (корпорації); господарські злочини; суб'єкти колективного правопорушення.

У зв'язку з переходом до ринкової економіки, зумовленою цим потребою підвищення відповідальності підприємств та організацій за результати і наслідки господарської діяльності юридична практика й теорія знову повернулися до питань встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Багато хто з науковців називають введення кримінальної відповідальності юридичних осіб одним із найоптимальніших способів удосконалення норми про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. У науковій літературі ця проблема активно обговорюється щодо злочинів у сфері господарювання, особливо в галузі екологічної безпеки. При цьому на користь введення кримінальної відповідальності юридичних осіб автори наводять багато аргументів, зокрема: загострену екологічну ситуацію, безвідповідальну діяльність міністерств і відомств, вплив у країну міжнародних підприємців тощо [1]. При цьому нерідко наголошується на неефективності цивільно-правових заходів щодо юридичних осіб [2, 3], можливості призначати високі штрафи, вірогідності великого суспільного резонансу від судових процесів у справах про кримінальну відповідальність з участю юридичних осіб [3; 4] і т.д.

Щодо зарубіжної практики. У юридичній літературі становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб пов'язується з англійським правом. А це право, як відомо, зобов'язане судовій практиці. На першому етапі відповідальність юридичних осіб розвивалася в рамках особливої підгалузі англійського права, що отримала

назву «*regulatory offences*». Ідеться про встановлення відповідальності за злочинні діяння, які не належать до об'єктів традиційної частини англійського кримінального права (як, наприклад, убивство, зґвалтування, крадіжка), а є порушенням спеціальних законів, що регламентують той або інший вид комерційної, підприємницької чи іншої професійної діяльності (продаж спиртних напоїв, транспортні послуги тощо). У таких злочинних діяннях, як правило, немає безпосереднього потерпілого, хоча за наслідками, що наступили, ці діяння становлять досить значну небезпеку для суспільства. Суди розглядають такі злочинні діяння як «матеріальні», для яких потрібно встановити лише наявність «*actus reus*» (матеріальних ознак діяння). Ніяка форма вини не є в цьому разі обов'язковим елементом злочинного діяння. Це так звані злочини суворої відповідальності. Оскільки в таких випадках вина як психічне відношення до діяння і його наслідків не є обов'язковою ознакою, то цілком природним і логічним було розповсюдження норм про ці діяння і на юридичних осіб. Суб'єктом таких правопорушень визнавався якийсь А., що був або продавцем якогось-небудь товару, або власником промислового підприємства чи транспортного засобу, або власником земельної ділянки. І якщо цей А. був не фізичною, а юридичною особою, він також міг нести кримінальну відповідальність. Така ідея сформульована ще у XIX ст. в одному з прецедентів, після чого досить швидко підхоплена іншими судами, які широко використовували аналогію. Пізніше, вже в 40-х рр. XX ст., у серії прецедентів

англійські суди, удавшись, знову-таки, до аналогії, висловилися за встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб і за деякі загальнокримінальні злочини (вбивство, крадіжку тощо).

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб розвивався в Англії, значною мірою завдячуючи рішенням, що приймаються Палатою лордів. Одне з рішень, прийняте нею в 1915 році, яке стосувалося сфери цивільного права, містило положення про те, що деякі керівники юридичної особи тотожні їй, оскільки їх дії, що здійснюються на користь організації, завжди розглядаються судами як дії самої організації. Це важливе для відповідальності юридичних осіб положення отримало назву «принцип отождоження».

Зазначений принцип використовувався спочатку тільки в галузі цивільного права. Проте в 1944 році Апеляційний суд у своїй ухвалі сформулював положення про те, що вказаний принцип повинен застосовуватися в однаковій мірі і у кримінальному праві. Ця ухвала була прийнята у зв'язку з оскарженням вироків, винесених за шахрайство стосовно двох спітовариств, керівники яких, також засуджені по цих двох справах, вдалися до шахрайських дій з метою отримання незаконних переваг для своїх організацій.

У даний час кримінальну відповідальність в Англії можуть нести не тільки юридичні особи, але і будь-які неінкорпоровані організації, тобто товариства, що не мають статусу юридичної особи.

Згідно з англійським правом кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає таку і для фізичних осіб – виконавців, підбурювачів або співучасників тих самих дій.

У США, як і в Англії, кримінальна відповідальність юридичних осіб і деяких інших спітовариств існує вже протягом декількох десятиліть, тому питання про таку відповідальність і для англійських, і для американських юристів давно перестало бути дискусійним, хоча до XIX ст. кримінальна відповідальність спітовариств у цих країнах не існувала.

Відповідно до чинного американського законодавства – федерального і штатів – корпорації за певних умов також можуть нести кримінальну відповідальність разом із фізичними особами або самостійно.

Федеральне законодавство передбачає багато сфер діяльності, де кримінальна відповідальність покладається безпосередньо на корпорації: постачання споживачам продуктів,

небезпечних для життя або здоров'я, порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, фінансових домовленостей і т.д. При цьому перелік злочинів, за які корпорації можуть притягати до кримінальної відповідальності, дедалі розширюється.

У 1978 році Генеральний аторней штату Індіана пред'явив компанії Форда звинувачення у вбивстві трьох чоловік, які згоріли живцем в автомобілях марки «Пінта». Розслідування показало, що керівництво компанії випустило автомобіль цієї марки в продаж, знаючи, що його бензобак розташований у небезпечному місці і може вибухнути при зіткненні. Це стало першим випадком в історії американського правосуддя, коли корпорації було пред'явлено звинувачення в такому суто кримінальному злочині, як убивство.

Згідно з системою американського права корпорація може притягати до кримінальної відповідальності за невиконання покладених на цю корпорацію спеціальних обов'язків (тобто за бездіяльність), за результати винних дій ради директорів або ж керівників високого рангу, а також у ряді випадків – за поведінку агента корпорації, який діє в її інтересах.

Покарання, передбачені в англо-американському праві для корпорацій, мають здебільшого майновий характер. Як правило, це штраф, рідше – конфіскація майна. У разі несплати штрафу на майно корпорації може бути накладений арешт. Однак в американській судовій практиці випадки залучення корпорацій до кримінальної відповідальності у край рідкісні. Зазвичай корпорації укладають угоду про визнання вини або відшкодовують збиток, щоб уникнути відповідальності чи призначення тюремного вироку конкретним фізичним особам – службовцям корпорації.

Юридична особа визнається суб'єктом злочину також і в кримінальному законодавстві Франції. У Кримінальному кодексі цієї країни (КК Франції) зазначено, що всі юридичні особи, крім держави, несуть кримінальну відповідальність за вчинення злочинних діянь. Однак при цьому кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчиняють ті самі дії. На відміну від країн англосаксонської системи права, система кримінальних покарань, що застосовуються до юридичних осіб, досить розроблена. До таких покарань КК Франції відносить ліквідацію юридичної особи, заборону діяльності (тимчасову

або остаточну), конфіскацію предметів, які використовувалися для вчинення злочинних дій, афішування судового рішення, яким особа притягується до кримінальної відповідальності, тощо. Юридичні особи є суб'єктами злочину і в інших європейських (ФРН, Нідерланди, Данія, Норвегія, Фінляндія, Румунія, Молдова, Литва тощо), мусульманських (Ліван, Сирія) та азійських (Китай, Індія, Японія) державах.

Юридичні особи визнаються суб'єктами кримінальної відповідальності і згідно з міжнародними конвенціями. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) містить перелік 14 складів злочинів, з якими сторони держави, що є сторонами Конвенції, мають боротися для подолання корупції. До таких віднесли: давання хабара національним державним посадовим особам; одержання хабара національними державними посадовими особами; хабарництво членів національних представницьких органів; хабарництво іноземних державних посадових осіб; хабарництво членів іноземних представницьких органів; давання хабара у приватному секторі; одержання хабара у приватному секторі; хабарництво посадових осіб міжнародних організацій; хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей; хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів; зловживання впливом; відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією; фінансові злочини.

Відповідно до Конвенції юридичною особою визнається будь-яке утворення, що має такий статус за чинним національним законодавством, за винятком держав або інших державних органів, які здійснюють владні повноваження, та міждержавних міжнародних організацій. Учасники цієї Конвенції повинні вживати такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – давання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, вчинені на їх користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, із використанням представницьких повноважень юридичної особи чи повноважень приймати рішення від імені юридичної особи або повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи, а також за залучення такої фізичної особи до зазначених злочинів як співучасника чи підбурювача.

Більше того, кожна сторона Конвенції зобов'язується вживати необхідні заходи для забезпечення відповідальності юридичної особи, коли неналежний контроль з боку фізичної особи призвів до вчинення в інтересах цієї юридичної особи давання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів фізичною особою, що їй підпорядковується.

Однак за аналогією з кримінальним законодавством Франції відповідальність юридичної особи не виключатиме кримінального переслідування фізичних осіб, які вчиняють зазначені кримінальні злочини, підбурюють до них або беруть у них безпосередню участь. Згідно із ст. 19 Конвенції з огляду на серйозний характер кримінальних злочинів, передбачених цією Конвенцією (давання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів), кожна сторона запроваджуватиме стосовно зазначених кримінальних злочинів ефективні, адекватні та стримувальні санкції і заходи [5].

Досвід встановлення кримінальної відповідальності колективних утворень за кордоном є корисним для української господарсько-правової науки і практики, розвитку такого напрямку цієї науки як господарсько-карний. Виділення цього напрямку у рамках загальної світової тенденції дає змогу пояснити, чому дедалі більша кількість країн, мірою їх розвитку і переходу до ринкових відносин, що призводить до зосередження великих капіталів у руках недержавних компаній, вводять кримінальну відповідальність колективних утворень. Для українського права досвід зарубіжних країн у встановленні кримінальної відповідальності корпорацій вкрай необхідний, оскільки дає можливість скоригувати власну законодавчу і правозастосовчу практику, виходячи з уже зроблених зарубіжними вченими висновків.

Це і здійснено у Законі України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» [6]. Згідно зі ст. 1 «Сфера дії Закону» цей Закон відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» встановлює відповідальність юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами корупційних правопорушень, а також визначає порядок притягнення їх до відповідальності.

Дія цього Закону не поширюється на юридичних осіб публічного права, які повністю перебувають на утриманні за рахунок держав-

ного чи місцевих бюджетів, а також міжнародні організації.

Відповідно до ст. 2 «Відповідальність юридичної особи за корупційне правопорушення» юридична особа несе відповідальність, встановлену цим Законом, за вчинення від її імені та в її інтересах керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого із злочинів, передбачених відповідними статтями (ст. 209, частиною 1 або 2 статей 235-4, 235-5, статтями 258-5, 364, 365, 368, 369 і 376) Кримінального кодексу України.

На юридичних осіб судом можуть бути накладені такі види стягнень: 1) штраф; 2) заборона займатися певним видом діяльності; 3) конфіскація майна; 4) ліквідація юридичної особи (ст. 3 «Види стягнень»).

Порядок провадження у справах стосовно юридичних осіб регламентується ст. 9 Закону. Згідно з цією статтею провадження у справі ведеться прокурором, який направляє кримінальну справу до суду чи здійснював нагляд за законністю відмови в порушенні кримінальної справи або закриття справи стосовно осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону.

Провадження у справі починається з моменту складення прокурором відповідного протоколу. Прокурор протягом встановлених Законом строків складає протокол щодо юридичної особи і надсилає його до суду, а також юридичній особі.

Враховуючи викладене, доходимо висновку про те, що суб'єктами кримінальної відповідальності можуть бути і юридичні особи. Зокрема, вони мають бути суб'єктами кримінальної відповідальності за колективні злочини. Законом повинні визначатися організації, коло яких позначено поняттям юридичної особи, що не є органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Правопорушення колективних утворень виявляються в діях членів організації, вина яких викликає юридичні наслідки для організації в цілому, як самостійного учасника правовідносин.

Можна запропонувати таке визначення суб'єкта колективного правопорушення: «Суб'єктом кримінальної відповідальності є самостійна в правовому відношенні організація, що зареєстрована як юридична особа і не є органом державної влади та місцевого самоврядування».

Крім загального суб'єкта правопорушення можна говорити і про спеціального суб'єкта відповідальності колективних утворень. Спеціальними суб'єктами відповідальності організацій є ті з них, які мають закріплену в статутах, положеннях про них специфічну компетенцію щодо здійснення певного виду діяльності, відповідно до чого вони притягаються як правопорушники. Усіх спеціальних суб'єктів можна розділити на види за різними критеріями, головним із яких буде галузевий напрям діяльності організації.

Список використаних джерел:

1. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности: автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук / Жевлаков Э.Н. – М., 1991. – 37 с.
2. Суворкін В.А. Юридична відповідальність та її корелюючий вплив на запобігання контрабанді: кримінологічний аспект / В.А. Суворкін // Правова система: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 56–60.
3. Романюк О. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб: міф чи реальність / О. Романюк // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 41–47.
4. Сухоребрий І.І. Проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи за вчинення корупційних злочинів / Сухоребрий І.І.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Viduv/2009_1/09_1_5_5.pdf
5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47–48.
6. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: закон України від 11 червня 2009 року № 1507-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.

Ренат КУЗЬМІН

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ (КОРПОРАЦІЙ) ЗА ГОСПОДАРСЬКІ ЗЛОЧИНИ

Резюме

У статті розглянуто питання кримінальної відповідальності юридичних осіб (корпорацій) за господарські злочини. Проаналізовано світовий досвід, запропоновано визначити організації, коло яких позначено поняттям юридичної особи, що не є органом державної влади або органом місцевого самоврядування, а також дається визначення суб'єкта колективного правопорушення.

Renat КУЗЬМИН

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ (КОРПОРАЦИЙ)
ЗА ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

Резюме

В статье рассмотрены вопросы уголовной ответственности юридических лиц (корпораций) за хозяйственные преступления. Проанализирован мировой опыт, предложено определить организации, круг которых обозначен понятием юридического лица, не являющегося органом государственной власти или органом местного самоуправления, а также дано определение субъекта коллективного правонарушения.

Renat KUZMIN

CORPORATE CRIMINAL LIABILITY IN ECONOMIC CRIMES

Summary

The issues of corporate criminal liability are considered in the article. The international experience on the problem is analyzed. The author proposes to define organizations which could be marked as legal entities and do not belong to public authority or local government. He also suggests the definition of collective offenses subject.